

KÁLMÁN ANNAMÁRIA*

Gondolatok a szerződés érvénytelenségének jogkövetkezményeiről

Bevezetés

A mindennapokban számtalan szerződést kötünk érdekeink érvényesítése céljából. Ezek a szerződések életünk szinte minden területét behálózzák, ebben rejlik fontosságuk.

A szerződés két vagy több személy kölcsönös és egybehangzó, joghatás kiváltására irányuló akaratnyilatkozata. Ahhoz, hogy a szerződést kötő felek a szerződések megkötésével elérni kívánt céljukat megvalósíthassák, szükséges, hogy a szerződés létrejöjjön, érvényes és hatályos legyen.

Egy szerződést akkor tekinthetünk érvényesnek, „ha a felek akaratuknak megfelelő nyilatkozatot tesznek, vagyis az akaratuk és a nyilatkozatuk egymással összhangban áll, nyilatkozatukat a jogszabályi előírásoknak megfelelő formában és tartalommal teszik meg és a szerződő felek részéről tett nyilatkozatok találkoznak, továbbá a felek akaratnyilatkozata alkalmas az általuk kívánt joghatás kiváltására.”¹ A szerződés érvényességéhez tehát három feltétel egyidejű fennállta szükséges: az akarat, a nyilatkozat és a kívánt joghatás vonatkozásában való „épség”. Bármelyik feltétel hiányában a szerződés érvénytelennek tekinthető. Ez az érvénytelenség azonban nem automatikus. A jogalkotó ugyanis az ügyleti hibák között súlyuk szerint differenciál: a súlyosabb hibák következménye a szerződés ipso iure érvénytelensége, míg a kisebb súlyú hibák esetén az érdekelt felekre bízta az érvénytelenségi szankció érvényesülését.² A jogalkotó ezzel a jogintézménnyel biztosítja a szerződést kötő felek számára, hogy az akaratuknak nem megfelelő szerződésből ne keletkezzen nem kívánt jogviszony, illetve amennyiben az mégis létrejön, legyen lehetséges a korrigálása.

Az érvénytelenség, mint a célzott joghatás el nem ismerése, önmagában szankciót jelent. Ez a szankció viszonylag egyszerűbb eszközökkel jut érvényesüléshez akkor, ha az érvénytelen szerződés alapján teljesítés még nem történt. Differenciáltabb eszközök

---

* PhD-hallgató, SZTE ÁJTK

¹ Dr. KISS GÁBOR – Dr. SÁNDOR ISTVÁN: *A szerződések érvénytelensége*. HVGORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2008. 15. p.

² Az érvénytelenség két formája tehát a semmisség és a megtámadhatóság. Az előbbi feltétlen, az utóbbi feltételes érvénytelenség. WEISS EMÍLIA: *A szerződés érvénytelensége a polgári jogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969. 190. p.

kellenek, ha a teljesítés részben vagy egészben már megtörtént.³ Az utóbbi esetben alkalmazott eszköz lehet (1) az eredeti állapot helyreállítása, amely a szerződés teljesítésekor nyújtott eredeti szolgáltatások természetben történő visszaadását jelenti, (2) a szerződés érvényessé nyilvánítása, amennyiben a bíróság megítélése szerint az érvénytelenség oka megszüntethető, illetve (3) a szerződés hatályossá nyilvánítása, amikor az előbbi két jogintézmény alkalmazására nincs lehetőség, azonban rendezni kell a felek által teljesített szolgáltatások egyensúlyát. Ezekhez kapcsolódhatnak egyéb intézmények, mint a kamatszámítás vagy a kárveszélyviselés problematikája. „A célzott joghatás helyén keletkező új meghagyása vagy kitöltése, az utóbbi esetben a kitöltés eszközeinek megválasztása a szerződés funkciója által meghatározottan differenciálódik.”⁴

Összefoglalva, „az érvénytelenség a szerződés keletkezési folyamatához kapcsolódó jogintézmény, amely a szerződés megkötésének valamely rendellenessége miatt a felek által célzott joghatás beálltát kizárja. Az érvénytelenség tehát egyik oldalról az érvénytelenségi okok rendszerét tartalmazza, a másik oldala pedig a szankciós jogkövetkezményeket jelenti.”⁵

Ennek alapján az érvénytelenség jogi fogalma alatt három egységet lehet elkülöníteni: az anyagi jogon belül az érvénytelenség okait és az érvénytelenség jogkövetkezményeit, míg az eljárásjog területén az egyes jogkövetkezmények kikényszerítéséhez szükséges eljárási szabályokat.

Jelen tanulmány keretei között az élők között kötött ügyletek érvénytelenségének a jogkövetkezményeiről igyekszem rövid összefoglalást adni jogtörténeti szempontból, elsősorban a szakirodalom művei alapján. A tanulmányt az 1959-es esztendő vízválasztójaként tekintve két nagy tematikai egységre bontottam: első felében a szokásjog és a bírói gyakorlat által szabályzott időszak jogfejlődésével foglalkozom, második felében pedig az 1959:IV. törvény joganyagát ismertetem.

1. A rendi korszak szabályai

Az 1526 előtti századokban a törvények csak kevés magánjogi szabályt tartalmaznak. Nyomokban azonban már fellelhetők olyan intézkedések, amelyek a szerződések érvényességét érintik.⁶

³ WEISS i.m. 174. p.

⁴ WEISS i.m. 164. p.

⁵ KEMENES ISTVÁN: *A szerződés érvénytelenségének egyes kérdései a gazdasági szerződéses gyakorlatban*. Polgári Jogi Kodifikáció, IV. év. 2. szám, 2002. HVG ORAC Kiadó, 7. p.

⁶ Szt. László II.715.16., 1464:XXIII. tc.; 1471:XXVI., „Semmi olyan bevallásnak, melyet valaki akarata ellenére tett vagy fog tenni, ne legyen ereje, miután az igazság megmutatta vagy kiderítette, hogy az illetőnek akarata ellenére történt.”; 1498:LXV. tc., „Elrendeltük: hogy ha valamely országlakos bármely és különösen a királyi felségre háramlandó fekvő jószág és birtokjogok iránt az érsek urakkal vagy egyházfőkkel, vagy azok valamelyikével, avagy az országban létező többi egyházi férfiakkal is eddig elé akármilyen módon valamely szerződést vagy kötést tett volna, avagy ilyent jövőre tenne: az ilyen szerződéseknek és efféle kötelezéseknek semmi erejük és hatályuk se legyen.” Magyar Törvénytár, Budapest, Franklin Társulat, 1899.

E jogforrási helyek leggyakrabban büntetőjogi szankciót alkalmaznak, vagy csak az érvénytelenséget, mint jogkövetkezményt mondják ki, avagy az eredeti állapot helyreállítását írják elő.

Werbőczy István Tripartitumában részletesen ismerteti a királyi adományozás szabályait, de csak a nemesek adományleveleinek érvényességéhez szükséges követelményekkel találkozhatunk. Rögzítette az élők közötti rendelkezés útján történő tulajdonszerzést, az örökbevallás szabályait, ezek azonban a vagyoni jogi minősítéstől – ősi, adomány vagy szerzett jószág – függték. Megtámadhatta az osztályos a szerződést, ha ősi birtok esetében az eladó nem kínálta meg a vétellel. Ekkor mondja Werbőczy, hogy az okiratnak *ereje nincsen*, azaz abból jogok és kötelezettségek nem származhatnak, nem láthatunk.⁷

Daempf Sándor azt a kritikát fogalmazza meg a Tripartitummal szemben, hogy „a magánjog sok első rendű fontosságú intézményeit gyakran teljesen figyelmen kívül hagyta. [...] Mellőzte ugyanis a fekvő nemesi javakra vonatkozó szerződések kivételével csaknem az egész kötelmi jogot, [...] Ezen körülmény azonban nem Werbőczy hibája, hanem az akkori negatív állapotok következménye. Mert ugyanis a kötelmi jog teljes fontosságában csak ott jelentkezik, ahol a naturálgazdaságból való átmenet a pénz – és hitelgazdaság rendszerére már megtörtént vagy megindult, s amíg e két eshetőség egyike sem forog fenn, addig forgalmi életről és az ezt szabályozni hivatott kötelmi jog égető és ez okból törvényhozási rendezést követelő szükségéről [...] szólni tulajdonképpen nem is lehet.”⁸

A gazdasági helyzet, amelyre Daempf hivatkozik, csak a XVIII. század végén kezdett megváltozni és ebből „következik, hogy sem a karok és rendek, sem Werbőczy nem érezték a kötelmi jogviszonyok rendezésének égető szükségét, hanem e szükséglet csak újabb időkben jelentkezett teljes mértékben. Ennélfogva tehát, ami a mai idők szemüvegén keresztül tekintve Werbőczy könyvében hiánynak volna nevezhető, az Werbőczy korának szemüvegén keresztül nézve a dolgok természetes állapotának megfelelő jelenség, annál is inkább, mert a kötelmi jogban a felek megegyezése képezvén a rendező elemet, az amúgy is ritkábban megkötött kötelmi jogviszonyok e megegyezés alapján, törvény hiányában is könnyen voltak a bíró által elintézhetőek.”⁹

A reformkorban ismerték fel politikusaink a rendi jogokkal szemben az egységes magánjog szükségességét.¹⁰ A magántulajdonra épülő piacgazdaság kibontakozásával a magánjog a polgári társadalmak legjellemzőbb és legfontosabb jogává vált. Az újonnan kialakult civil társadalom igyekezett a közjog által szabályozott államhatalomtól elválasztani saját vagyoni, illetve családi viszonyait. Ezért a magánjog keretei közé tartozott a vagyonjog és a családjog mellett a kereskedelmi jog is.¹¹ Az 1840. évi országgyűlésen

⁷ WERBŐCZY ISTVÁN: *Hármaskönyv I.*

⁸ DAEMPF SÁNDOR: *A magánjog és tárgya különös tekintettel a magyar általános magánjog codificatiójára.* nyomtatott ifj. Madarász Endrénél, Pécs, 1877. 256–257. pp.

⁹ DAEMPF i.m. 256–257. pp.

¹⁰ Magyar Jogtörténet (szerk.: Mezey Barna), 4. kiadás, Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 156. p.

¹¹ Magyar Jogtörténet i.m. 153. p.

a kereskedelmi jogot érintő alapvető szabályok születtek: 16., 17., 18., 19. és 20. törvény-cikkek – ám az ügyletek érvénytelenségéről ott nem rendelkeztek.¹²

A szabadságharc bukása következtében 1853-tól az Osztrák Polgári Törvénykönyv (a továbbiakban: OPTK) lépett hatályba, amely szerkezetileg három részre tagolódik: a *Személyek joga*, a *Dologi jog*, valamint *A személyi és dologi jogok közös meghatározásáról* című részre. A dologi jogi részen belül *A dologhozi jogokról* cím alatt *Az érvényes szerződés kellékei* között találjuk az érvénytelenség szabályait, azonban jogkövetkezmények tételeken itt sincsenek felsorolva. Az egyes érvénytelenségi okok között találunk speciális rendelkezéseket¹³ azon az általános jogkövetkezményen túl, hogy ha a szerződés semmis belőle jogok és kötelezettségek nem származhatnak.¹⁴

„A kiegyezés felé közeledve a magyar polgári jog kodifikálása politikai kérdés volt a polgári Magyarország jogában,” hiszen a hazafias tudósok egy része úgy érezte, hogy a már létező és ránk kényszerített osztrák jogi hagyomány ellen éppúgy fel kell lépni, mint a közjogi küzdelmekben.¹⁵

Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (a továbbiakban: ITSZ) megalkotásakor a jogászok ugyan az 1848-as törvényhozás eredményeiből indultak ki, de fő feladatuknak azt tekintették, hogy a neoabszolutizmus idején kibocsátott jogszabályokat összhangba hozzák a korábbi törvényekkel és szokásjoggal, megteremtve ezzel az igazságügyi kiegyezést.¹⁶ Miután az OPTK-n kívül még nem volt magánjogi kódexünk, amely az érvénytelenségre vonatkozó szabályokat összefoglalóan tartalmazta volna, e területen továbbra is az OPTK-ra lehetett támaszkodni.¹⁷

2. A 19. század utolsó harmada

Több magánjogi kódextervezetet is készült. Az első tervezet keretében, 1882-ben jelent meg az Apáthy István által készített kötelmi jogi rész. Ez a részleges kodifikációs kísér-

¹² „A 48-iki törvények egyelőre csak a lebontás munkáját végezték el. Az adományrendszer, az ösiség és az úrbériség megszüntetésével a régi magyar jog pillérei dőltek meg, s utánuk omolt javarészt a magyar magánjog évszázados épülete is. Ezen állapoton lett volna hivatva segíteni a benyújtandó polgári törvénykönyvjavaslat. Ám erre nem volt idő: a magyar jogrendszert a világi katasztrófa is ebben a rombadőlt állapotban találta. A berendezkedő osztrák abszolutizmus céljának természetesen az felelt meg, hogy a romhalmaz teljes eltakarításával szabad teret nyisson az osztrák jogrendszer elhelyezkedésének.” (Az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatásában a magyar magánjogra: Dr. Szladits Károly ny. r. egyetemi tanár előadásainak jegyzete (szerk.: Ginyovszky József); Radó, nyomdai műintézet, Budapest, 19–20. pp.)

¹³ Aki mást megcsal, elégtétellel éljen (869. §) vagy aki kényszer hatására kötött szerződést, a káros következményekért elégtétellel jogosult (874. §).

¹⁴ Dr. MÁRKUS DEZSŐ: *Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv mai érvényében*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1907. <http://archive.org/stream/azosztrkltalnos00mrgoog#page/n315/mode/2up>

¹⁵ Magyar Jogtörténet i.m. 57. p.

¹⁶ Magyar Jogtörténet i.m. 158–159. pp.

¹⁷ „Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 1. §-ában kimondta, hogy „A magyar polgári anyagi magántörvények visszaállítanak, de a közhitel, a jogfolytonosság és a helyzet szükségéi által igényelt következő pótlásokkal.” Az Optk tehát elvileg hatályát veszítette, alaki erővel csupán a telekkönyvi rendtartásra vonatkozó része maradt fenn, a magyar jog azonban számos egyéb szabályát is recipiálta.” (Az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatásában a magyar magánjogra i.m. 26–28. pp.)

let sikertelen volt, ezért egy egységes kódex-javaslat kidolgozása céljából 1895-ben egy állandó bizottság került felállításra. A bizottság feladata a hazánkban érvényben levő „magánjogi törvényeknek, szokásjognak, a már meglévő törvénytervezeteknek, a judikatúra és irodalom termékeinek, valamint a nyugati államok fejlődésének figyelembevételével és felhasználásával a javaslatuk elkészítése”.¹⁸ Ezen munka eredményeképp készült el az 1900. évi törvénytervezet, amelynek legjobban sikerült részének a Thirring Lajos által megalkotott kötelmi jogi részét tartották. Az ebben megfogalmazott alapelveket a későbbi tervezetek is átvették, valamint a joggyakorlat is alkalmazni kezdte a művet. Ezt követték az 1913. évi és az 1928. évi törvényjavaslatok. Utóbbit, a Magyar Magánjogi Törvényjavaslatot kodifikálatlan kódexnek is nevezték: nemcsak a bírói gyakorlatban töltött be jelentős szerepet, hanem az 1959-es Polgári Törvénykönyvünk elkészítésekor is merítettek belőle.

A magánjogi javaslatok főbb jellemzőit a következők szerint lehet összefoglalni.

Szerkezetileg túlnyomórészt egységesek voltak a tervezetek, a pandektisztika dogmatikáját követve törvénykönyveiket – a gaiusi hármas felosztást követő OPTK-val szemben – öt részre osztották és az érvénytelenségre, valamint annak jogkövetkezményeire vonatkozó szabályokat mindegyikben az újonnan megjelenő kötelmi jogi fejezetben helyezték el.¹⁹

Főbb vonalaiban minden műben megegyezett az is, hogy először a jogügyletek alaki kellékeit foglalták össze, aztán a tartalmi kellékeit fejtették ki,²⁰ végül pedig azon következményeket részletezték, amelyeket abban az esetben kellett alkalmazni, ha az alaki vagy a tartalmi kellékek valamelyike hiányzott vagy sérült. Természetesen már a jogügylettel szemben támasztott követelmények között is találunk szankciós rendelkezéseket.

Az ügyleti érvénytelenség esetein belül két kategóriát, érvénytelenséget és egyéb ügyleti szabálytalanságot különböztettek meg. Utóbbi eset a relatív semmisséget foglalta magába, az előbbi csoporton belül pedig – a jelenlegi szabályozás alapjaként – az érvénytelenség intenzitásának fokozataiként érvénytelenséget és megtámadhatóságot különböztettek meg.²¹

¹⁸ <http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/Magyar%20JogtorteNET/magyarazatok/maganjogikodifikacio.htm>

¹⁹ Ellenben a jogirodalom nem volt ilyen egységes. Suhayda János 1871-ben kiadott művében az érvénytelenségről nem a vagyoni jogi részben (ma nagyrészt dologi jog lenne) és nem is a követelések jogában írt (ma a kötelmi jog általános és különös része lenne), hanem az Általános rész *Jogi cselekvényekről, jogügyletekről* szóló címében. (Suhayda János: *A magyar polgári anyagi jog rendszere az Országbírói Értekezlet által megállapított szabályokhoz alkalmazva*, 5. kiadás, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Buda, 1871.) Kolosváry Bálint 1907-ben kiadott „A magyar magánjog tankönyve” című művében nem is használja a kötelmi jog kifejezést, az érvénytelenség szabályait pedig Suhaydához hasonlóan a *Bevezető rész Jogok tana* című szakaszában, a *Jogi cselekvények* című részben ismerteti. (Kolosváry Bálint: *A Magyar magánjog tankönyve*, 2. kiadás, Politzer-féle Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1907.) 1927-es Magánjog című tankönyvében is szerkezetileg ugyanoda helyezi az érvénytelenséget, noha itt már szerepel kötelmi jogi fejezet is. (Kolosváry Bálint: *Magánjog, Studium Kiadó*, 2. kiadás, Budapest, 1927.) Almási István kötelmi jogi kézikönyve 1929-es kiadása esetén pedig már a címből is látszik, hogy az érvénytelenséget a kötelmi jog körében szabályozta. (Almási Antal: *A kötelmi jog kézikönyve*, 2. kiadás, Tébe Kiadó Vállalata, Budapest, 1929.)

²⁰ Suhaydánál még nem találjuk meg ezt a fajta felbontást.

²¹ KOLOSVÁRY 1907. i.m. 118–120. pp.

Az érvénytelenség jogkövetkezményei tekintetében azt mondhatjuk, hogy nagyrészt a semmisséget vagy a megtámadhatóságot, mint általános joghatást említik és még nem gyűjtik össze az alkalmazható jogkövetkezmények fajtáit. A törvénybe ütköző jogügyletek joghatásának egységes szabályozása tehát még nem történt meg.²²

Az érvénytelenségnek két jogkövetkezményét lehet megállapítani, egyrészt az érvénytelen jogügyletből sem jog sem kötelezettség nem származtatható, másrészt rendelkeztek az eredeti állapot helyreállításáról és az érvénytelen szerződés érvényessé nyilvánításáról. Igen részletes szabályok találhatók a kizsákmányoló ügyletek körében, ezért ezeket külön is kiemelem.

a) Az eredeti állapot helyreállítása

„A felek azt, amit a semmis vagy a megtámadás folytán hatályon kívül helyezett szerződés teljesítésére szolgáltatott, visszakövetelhetik.”²³ Ezt a jogkövetkezményt ma eredeti állapot helyreállítása néven ismerjük.

Az eredeti állapot helyreállítása mellett bizonyos esetekben²⁴ a károsult fél kártérítést is követelhetett, „ha a kár a szerződés megtámadásával már ki nem egyenlítettett.”²⁵ Ez a joga akkor is fennmaradt a károsult félnek, ha a megtámadási jogával nem élt.

Lehetetlen szolgáltatásra irányuló vagy törvényes tilalomba ütköző szerződések körében, továbbá szerződési akarat hiánya miatti, vétlen féllel szembeni megtámadás esetén a kártérítés csupán a szerződés megkötéséből eredő kárra terjedt ki.²⁶

b) Az érvénytelen szerződés érvényessé nyilvánítása

Minden forrásban fellelhető az a tézis, hogy „a semmis szerződés nem válik érvényessé akkor sem, ha a semmisségi okai megszűntek.” Kezdetben ezt olyan szigorúan szabályozták, hogy ha a felek az eredeti szerződést, amelynek érvényességéhez minden szükséges kellék utóbb megvalósult, megerősítették vagy jóváhagyták, ez a megerősítés csak a semmis ügylet látszólagos fenntartásának számított és egy egészen új szerződés keletkezett, amely ex nunc hatállyal bírt. Almási művében azonban már azt olvashatjuk, hogy „ha a felek a semmisség okának megszűnte után a semmis szerződést megerősítik, egymás irányában kétség esetén akként vannak jogosítva és kötelezve, mintha szerződés kezdettől fogva érvényes lett volna.”²⁷ A semmis szerződésekkel ellentétben a megtámadható ügyletek érvénytelensége elhárítható volt a megtámadási jogról való kifejezett

²² KOLOSVÁRY 1927. i.m. 31. p.

²³ APÁTHY ISTVÁN: *Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete*. Kötelmi jog, Általános rész, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest, 1882. 21. p. 74. §

²⁴ Például csalás, elmebeteggel kötött szerződés esetén, ha a szerződéskötés időpontjában nem tudott a szerződő partner cselekvőképességbeli hibájáról, továbbá csalárd megévesztés vagy jogellenes fenyegetés esetében.

²⁵ APÁTHY i.m. 21. p., 75. §, A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete. Első szöveg, Grill Károly Cs. és Kir. Udvar. Könyvkereskedése, 1900. 224. p. 993. §; Magyarország magánjogi törvénykönyve, Magyar Királyi Igazságügyminisztérium, Budapest, 1928., 276. p., 1007. §

²⁶ A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete i.m. 216. p. 953., 955. §; Magyarország magánjogi törvénykönyve i. m. 267. p., 971–972. §, 276. p. 1008. §

²⁷ ALMÁSI i.m. 412. p., Magyarország magánjogi törvénykönyve i.m. 277. p. 1010. §

vagy hallgatólagos – tetteleg megerősíti a szerződést; teljesít vagy a teljesítésre halasztást ad – lemondással.

Az érvénytelen jogügylet érvényessé nyilvánítását célozta az a szabály is, miszerint ha egy szerződés megkötéséhez harmadik fél hozzájárulása szükséges és ezt utólag megadja – ha hozzájárulásáról a szerződéskötés időpontjában is érvényesen nyilatkozhatott volna –, a szerződés ex tunc hatállyal érvényesnek tekinthető.²⁸

Úgyisint érvényessé vált a nem megfelelő alakban kötött szerződés, ha a teljesítést a másik fél elfogadta.²⁹

Idetartozik az a rendelkezés is, miszerint „aki szerződési nyilatkozatát a tartalomra vonatkozó lényeges tévedés miatt jogosult megtámadni, köteles a szerződést abban az értelemben állani, amint azt maga értette, ha a másik fél [...] a szerződés tartalmához akként járul hozzá, amint azt a tévedő fél értette.”³⁰

Az érvénytelenség kiküszöbölésére irányuló szándék olvasható ki abból a rendelkezésből is, miszerint a semmisség nem hiúsítja meg feltétlenül a jogügyletet, mivel ha egy jogügylet eredeti formájában valamely hiányossága miatt érvénytelen, de tényállásában egy más, kevesebb kelléket igénylő ügyleti típus bennefoglaltatik, ebben az alakban érvényes maradhat.³¹ „Feltétel azonban, hogy az ügyleti felek az eredetileg szándékolt ügylet érvénytelenségének tudatában e második ügyleti típust akarják, amit főleg olyan esetben lehet megállapítani, ahol mindkét ügylet célja és eredményei azonosak.”³² Ezt az intézményt nevezték *conversionak*.

c) A kizsákmányoló ügyletek és az uzsorás szerződések szankciói

Almási Antal kötelmi jogi kézikönyvében már külön említést tesz a – hatályos jogunkban is sokat emlegetett – kizsákmányoló szerződésekről. Olyan ügyleteket sorol e név alá, amelyek során „az egyik ügyleti fél a másik tapasztalatlanságát, könnyelműségét, testi vagy lelki hátramaradott voltát, jogi vagy gazdasági függését a saját túlzott önzésének meg nem engedett szolgálatába hajtja.”³³ Az ilyen szerződést a károsult fél tettszése szerint semmisnek tekintheti vagy az ügylet bírói módosítását kérheti, továbbá ezek bármelyike mellett érvényesíthet kártérítési igényt is.

Az 1932. évi VI. törvénycikk szabályozta az uzsorás szerződést, amelyben kimondták annak semmisségét. A törvény úgy rendelkezett, hogy „a szerződő felek mindeike köteles a másiknak természetben kiadni, vagy ha ez nem lehetséges, értékben visszatéríteni azt, amit az ily szerződés alapján kapott. A sérelmet okozó fél visszatérítési kötelezettségét nem érinti, hogy a kapott vagyoni előnyt utóbb elvesztette. Ha a sérelmet szenvedő fél a szerződés alapján többet szolgáltatott, mint amennyit kapott, a sérelmet

²⁸ APÁTHY i.m. 13. p. 36. §, Magyarország magánjogi törvénykönyve i.m. 264. p. 959. §

²⁹ Magyarország magánjogi törvénykönyve i.m. 265. p. 961. §

³⁰ A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete i.m. 22. p. 982. §; Magyarország magánjogi törvénykönyve i.m. 275. p. 1005. §

³¹ Például „ha a szerződés csak azért lenne semmis, mert az ígért szolgáltatás tárgya bizonyos összeget meghalad, a szerződés a megengedett összeg erejéig érvényes.” (APÁTHY i.m. 32. p.)

³² A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete i.m. 225. p. 998. §; Kolosváry 1907. i.m. 121. p.; Magyarország magánjogi törvénykönyve i.m. 277. p. 1013. §

³³ ALMÁSI i.m. 403. p.

okozó fél a többlet után, annak szolgáltatásától kezdve, a törvényes kamatláb szerint számított kamatot is köteles neki megfizetni.

A sérelmet szenvedett fél felszabadul a visszatérítés kötelezettsége alól, amennyiben a kapott vagyoni előnyt hibáján kívül elvesztette és figyelembe véve a sérelmet szenvedett fél vagyoni helyzetét, a méltányossággal nem ellenkezik. Amennyiben az eset körülményei szerint a méltányosság megkívánja, a bíróság a sérelmet szenvedő félnek kérelmére a visszatérítési kötelezettség teljesítése tekintetében halasztást adhat és megengedheti, hogy tartozását részletekben törlessze. Ily esetben a másik felet terhelő visszatérítési kötelezettség teljesítésének határidejét is megfelelően meg lehet hosszabbítani. Különös méltánylást érdemlő olyan esetben, amikor a sérelmet szenvedett felet a kiadás vagy a visszatérítés kötelezettségének teljesítése anyagi romlásba sodorná, ez a fél kívánhatja, hogy e kötelezettsége alól egészen vagy részben mentesíttessék.” [1832:VI. tc. 2. §]

A törvény nevesítésével a jogalkotó kiemelte az uzsorás szerződést a kizsákmányoló ügyletek köréből, az azok semmisségéről szóló szabályt továbbra is fenntartotta.

3. Az érvénytelenség jogkövetkezményei az 1959. évi IV. törvényben³⁴

A Polgári Törvénykönyvben a szerződés érvénytelenségéhez fűzött elsődleges joghatás az volt, hogy az érvénytelen szerződésnek nincs kötelelem – keletkeztető hatálya, nem keletkeznek jogok a szerződésben vállalt kötelezettségek kikényszerítésére. Azonban legtöbbször sor kerül részben vagy egészben a teljesítésre, ezért az érvénytelenség másodlagos jogkövetkezményei a teljesítés folytán előállt jogviszonyok rendezését szolgálták oly módon, hogy vagy olyan állapot elérésére törekedtek, mintha a felek nem is kötöttek volna vagy eredetileg is érvényes szerződést kötöttek volna.³⁵ Tehát az érvénytelenség jogkövetkezményeinek a felek jogviszonyában történő levonására akkor kerülhetett sor, ha az érvénytelen szerződés alapján már teljesítés történt.³⁶

Az egyik alapvető jogkövetkezmény a szerződéskötést megelőző állapot helyreállításának a kötelezettsége volt. Erre csak akkor volt lehetőség, ha a szolgáltatás eredetileg is reverzibilis volt és később sem következett be olyan körülmény, amely miatt a szolgáltatások visszatérítésére már nem lett volna lehetőség.³⁷ A szerződést érvényessé lehetett nyilvánítani az érvénytelenségi ok kiküszöbölésével, ami az eredeti állapot helyreállításával egyenrangú jogkövetkezmény volt, sőt a '90-es évek közepe óta már törekedni kellett inkább ezen jogkövetkezmény alkalmazására. Ha az eredeti állapot nem volt helyreállítható és a szerződés érvényessé sem volt tehető, a bíróság a határozathozatalig terjedő időre azt hatályossá nyilváníthatta.

Az érvénytelenség egyes jogkövetkezményeihez gyakran többlettényállások is kapcsolódtak. Ilyen például az érvénytelen szerződésből eredő károk viselése, a visszaszol-

³⁴ Az érvénytelenség szabályait a törvény *Kötelmi* jogról szóló negyedik részében, a *Szerződés* elnevezésű I. cím XXI. Fejezetének 234–239. §-ai tartalmazzák a *Semmisség és megtámadhatóság* címszó alatt.

³⁵ KISS i.m. 361. p.

³⁶ WELLMANN GYÖRGY: *Az érvénytelenség jogkövetkezményei*. Gazdaság és Jog, 2010., vol. 18. no. 3., 3. p.

³⁷ KISS i.m. 361. p.

gátlatandó dolgok hasznosításából származó előny, vagy a visszaszolgáltatandó dologra fordítandó költségek, kiadások, egyéb értéknövelő beruházások kérdése is.³⁸

3.1. Az eredeti állapot helyreállítása

Ha nagyon egyszerűen akarjuk megfogalmazni az in integrum restitutio lényegét, azt mondhatjuk, hogy „a jogviszony tökéletes felszámolása úgy képzelhető el, hogy minden, a szerződés megkötését követő árumozgást a visszájára fordítunk.”³⁹ „E jogintézmény fogalmi elemei azonban nem egyszerűsíthetők le arra a felfogásra, amely az eredeti állapot helyreállításának a kötelezettségét úgy fogja fel, hogy mindegyik fél köteles a másik félnek visszaadni azt, amit az érvénytelen szerződés alapján tőle kapott.”⁴⁰ Különösen igaz ez akkor, amikor az érvénytelen szerződés teljesítése és annak visszaitélése között hosszabb idő telik el, amely alatt a szolgáltatás tárgyának természetétől függően a szolgáltatott dologból hasznok származhatnak vagy épp beruházást igényel, vagy változások állnak be a szerződés tárgyában.

A Ptk. hatálybalépését követően rövid időn belül a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma megalkotta a 836. számú PK állásfoglalást, amely a későbbi átszámozás folytán PK. 32. számú kollégiumi állásfoglalásként vált közismertté és terjedt el a joggyakorlatban, amely részletes iránymutatást adott az eredeti állapot helyreállításával összefüggésben.⁴¹

Az eredeti állapot helyreállítása körében felmerült problémákat négy csoportra osztottam.

a) Mikor alkalmazható az eredeti állapot helyreállítása?

Az ítélezési gyakorlat alapja hosszú ideig a PK. 32. számú állásfoglalás volt, amelynek indokolása szerint az eredeti állapot helyreállítása az eredetileg nyújtott szolgáltatások természetben történő visszaadásával valósul meg, ha pedig ez nem lehetséges és a szolgáltatás természeténél fogva nem zárja ki a pénzbeli egyenértékkel való helyettesítést, akkor sor kerülhet a pénzbeli ellenérték megfizetésére. Ez jelentheti az eredeti állapot helyreállítását.⁴² Ezzel az állásfoglalás eltért a miniszteri indokolásban jelzett elgondolástól, a dologszolgáltatás átruházására irányuló szerződéseknél kizárta és lényegében használati kötelmekre, valamint a tevékenységre irányuló jogviszonyokra korlátozta a hatályossá nyilvánítás alkalmazhatóságát.⁴³

³⁸ KISS i.m. 362. p.; Az érvénytelen szerződések jogkövetkezményeihez kapcsolódó többlettényállások elemzése maga is nagy szakirodalommal rendelkezik, ezért ezekről csak annyiban kívánok említést tenni, amennyire az egyes jogkövetkezmények boncolgatása során felmerülő problémás kérdések azt indokolják.

³⁹ Kemenes i.m. 7. p.

⁴⁰ KISS i.m. 363–364. pp.

⁴¹ PRINCZINGER MÁRTA: *A szerződések érvénytelensége, Tematikus bírósági döntések*. Complex Kiadó Jogi és Üzleti tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 2010. 13. p.

⁴² Bizonytalan a bírói gyakorlat a tekintetben, hogy a pénzbeli helyreállítás során a visszaszolgáltatandó dolog szerződéskori vagy visszaszolgáltatáskori értékét kell alapul venni. (KISS i.m. 379. p.); A Polgári Törvénykönyv magyarázata, 1. kötet, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2001., XXI. fejezet, 806–807. pp.

⁴³ PRINCZINGER i.m. 17. p.

Azonban ez az elv nem érvényesült a gyakorlatban következetesen és a 2000-es évek vége felé egyre vitatottá vált az eredeti állapot értékben való helyreállításának lehetősége. Végül az 1/2010. PK vélemény kimondta,⁴⁴ hogy az eredeti állapot helyreállításának csak akkor van helye, ha a szerződés eredetileg is reverzibilis volt. Nem állítható helyre az eredeti állapot az eredetileg is irreverzibilis szolgáltatások, például a különböző tevékenységek végzésére irányuló kötelmek esetén.⁴⁵ Az eredeti állapot helyreállítása tehát csak természetben történhet.⁴⁶

b) A kamatszámítás problematikája

A Legfelsőbb Bíróság a PK. 32. számú állásfoglalásában arra az álláspontra helyezkedett, hogy az eredeti állapot visszaállítása, mint jogkövetkezmény nem merül ki az érvénytelen szerződések alapján nyújtott szolgáltatások visszatérítésében.⁴⁷ Indokolása rögzíti, hogy a pénzszolgáltatást teljesítő félnek az általa szolgáltatott összeget a kifizetéstől számított kamatával együtt vissza kell kapnia. A kamat azért jár, mert az érvénytelen szerződés alapján teljesített szolgáltatás visszakövetelése már a teljesítés időpontjától esedékessé válik, tehát a visszaadásra köteles ettől kezdve késedelemben van. Másrészről az a fél, aki az ingatlan visszaadására köteles, általában a szokásos bérnek megfelelő összeget tartozik megfizetni a birtoklás időtartamára. Az állásfoglalás így módon az eredeti állapot helyreállításának körébe vonta mind a kamatfizetési kötelezettséget, mind az átadott dolognak a birtoklás időtartamára eső használatáért járó díjat. Ezáltal a használati díj iránti igény és a kamatfizetési kötelezettség nem minősül többlettényállási elemnek.⁴⁸

A bírói gyakorlat az elméleti aggályok ellenére sokáig a PK. 32. számú állásfoglalás szellemében járt el, később azonban egyre több olyan határozat született, amely vagy finomította az állásfoglalásban foglaltakat vagy kifejezetten azzal ellentétes rendezési alapra helyezkedett.⁴⁹

Abból a vélelemből indultak ki, hogy a szerződés alapján nyújtott szolgáltatás és annak pénzbeli ellenértéke egymással arányos értékű. Ezért arra az időre, amíg a felek az érvénytelen szerződés folytán kölcsönösen a szolgáltatások tekintetében visszaadásra kötelesek, egymásnak a pénzösszeg után kamatot illetve a dolog után használati díjat nem kötelesek fizetni, mivel a két használati díj egymást kiegyenlíti, kompenzálja. Kamat csak abban az esetben ítéltető meg, ha az érvénytelen szerződés alapján csupán az egyik fél teljesítette szolgáltatását a másik fél felé,⁵⁰ ilyenkor az egyoldalú használat

⁴⁴ PRINCZINGER i.m. 21. p.

⁴⁵ KISS i.m. 387. p.

⁴⁶ 1/2010. PK vélemény 3. pont

⁴⁷ KISS i.m. 379. p.

⁴⁸ GOMBKÖTŐ BALÁZS – KISS GÁBOR: *A szerződés érvénytelenségéhez kapcsolódó többlettényállások a Ptk. legújabb tervezetének tükrében*. Gazdaság és Jog, XVI. évf, 4. szám, 2008. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., 3. p.

⁴⁹ GOMBKÖTŐ i.m. 4. p.

⁵⁰ KISS i.m. 383. p.

időtartamára részére egyenértékű kamat jár.⁵¹ Ezt az 1/2010. PK véleményben állapította meg a Legfelsőbb Bíróság végérvényesen.

Eszerint a kamatot és a használati díjat az eredeti állapot helyreállítása körén kívül eső olyan járulékos igényeknek tekintették, amelyek a visszatérítendő pénz-, illetve dologszolgáltatás adott időtartamon keresztül történt birtoklásán és használatán, mint többletényállási elemen alapultak.⁵²

Ennek alapján az érvénytelen szerződés alapján kölcsönösen teljesített szolgáltatások visszatérítése is csak kölcsönösen és egyidejűleg történhetett, hogy egyik fél se kerüljön hátrányos helyzetbe. Csak az a fél követelhetette eredményesen a neki visszajáró szolgáltatást, aki egyben vállalta, hogy maga is visszatéríti a számára teljesített szolgáltatást és erre képes is. volt.⁵³ Ha az érvénytelen szerződés alapján kölcsönös teljesítés történt, a visszakövetelési igény akkor vált esedékessé, amikor az igényt érvényesítő fél a kapott szolgáltatást megfelelően felajánlotta. (BH.1976.9.sz.)⁵⁴

c) A kárveszélyviselés⁵⁵

Az eredeti állapot visszaállításának gyakorlata azt jelentette, hogy a visszaszolgáltatandó dolog elveszéséből illetve megsemmisüléséből eredő károk esetén a kárveszélyviselés a másik félre hárult.

d) Az eredeti állapot helyreállításának akadályai

A jogtudomány különböző akadályait különböztette meg az eredeti állapot helyreállításának.

Nem volt helye a természetben történő helyreállításnak a tartós jogviszonyok, az egyedi dolog elhasználódása, megsemmisülése, a dolog beépítése, feldolgozása esetén vagy ha a helyreállítás aránytalan áldozatokat követelt volna.⁵⁶

Az eredeti állapot helyreállításának akadályát képezte az is, ha a szerződésből eredő igény érvényesítésére nyitva álló határidő már eltelt. Ha a félnek az általa követelt szolgáltatáshoz való joga kötetmi jellegű, akkor az elévülés szabályaira tekintettel, ha dolog jellegű, akkor az elbirtoklás folytán merülhetett fel akadály. Az elévülés kezdő időpontja a teljesítés időpontja volt, mivel a visszakövetelés igényét a teljesítés ténye keletkezteti.⁵⁷

Ha a fél az elbirtoklási időn belül érvényesítette igényét, az eredeti állapot visszaállítása során visszatérítendő pénzszolgáltatás vonatkozásában az elévülési idő kérdése fel sem merülhetett, a fél a neki nyújtott pénzbeli ellenszolgáltatást attól függetlenül köteles

⁵¹ KJSS i.m. 384. p.

⁵² 1/2010. PK vélemény 9. pont

⁵³ 1/2010. PK vélemény 4. pont

⁵⁴ A Polgári Törvénykönyv magyarázata i.m. 803. p.

⁵⁵ Ugyan nem csak az eredeti állapot keretei között irányadó szabályról van szó, de a kamatszámítás problémájához hasonlóan – mint többletényállási elemet – a kárveszélyviselést is sok szerző az eredeti állapot helyreállításánál tárgyalja, így én is itt említem meg.

⁵⁶ KJSS i.m. 391. p.

⁵⁷ KJSS i.m. 388. p.

volt visszafizetni, hogy az elévülési idő már eltelt. Az elévülési idő tehát csak akkor lehetett a szerződés érvénytelenségéből fakadó igényérvényesítés korlátja, ha a bíróságnak kizárólag a pénzszolgáltatás visszatérítéséről kellett rendelkeznie.⁵⁸

3.2. Az érvénytelen szerződés érvényessé nyilvánítása

1959-ben még a szerződés érvénytelenségének alapvető következménye az eredeti állapot helyreállítása volt, ezzel szemben az 1977. évi IV. törvénnyel történt módosítás (ismét) lehetővé tette a bíróság számára az érvénytelen szerződés érvényessé nyilvánítását azokban az esetekben, ha a bíróság úgy ítélte meg, hogy az érvénytelenség oka megszüntethető.⁵⁹

Az 1991. 63. számú bírósági határozat szerint a törvény által meghatározott jogkövetkezmények között nem állítható fel sorrendiség, az érvénytelenségi ok kiküszöbölésével a szerződés érvényessé nyilvánítása egyenrangú jogkövetkezmény az eredeti állapot helyreállításával. Ha elvileg mindkét lehetőség alkalmazására sor kerülhetett volna, akkor a bíróság mérlegelési körébe tartozott annak eldöntése, hogy az érvénytelenség melyik jogkövetkezményét alkalmazza. A mérlegelésnél annak volt jelentősége, hogy a felek a szerződést milyen mértékben teljesítették, teljesítést követően mi lett a szolgáltatás sorsa, a szerződés folytán milyen változások következtek be a felek helyzetében és a felek a perben miként nyilatkoztak.⁶⁰

A jogfejlődés következő szintjén az 1995.275. számú bírósági határozat kimondta, hogy „az 1997. évi IV. törvénnyel bevezetett módosítás óta nem a szerződés érvénytelenségének a megállapítása és az eredeti állapot helyreállítása az elsődleges, hanem a bíróságnak azt kell elsősorban vizsgálnia, hogy van-e lehetőség a szerződés érvényessé tételére és amennyiben ennek jogi feltételei fennállnak, a szerződés hibáját orvosolni kell.”⁶¹ Az érvénytelen szerződés érvényessé tétele többféleképpen történhetett.

Bizonyos esetekben az érvénytelenségi okot maguk a felek is kiküszöbölhették, ha jogszabály a szerződés érvényességét annak írásba foglalásához kötötte és a felek az eredetileg szóban megkötött szerződés lényeges tartalmi elemeit utólag írásba foglalták, vagy ha az írásba foglalást csak a felek kötötték ki feltételként és az nem történt meg, de a teljesítés és annak elfogadása megtörtént, vagy a korlátozottan cselekvőképes szerződéskötő fél cselekvőképessé vált és utóbb maga döntött függő jognyilatkozatainak érvényességéről vagy valamilyen hatósági aktus volt szükséges a szerződés érvényességéhez és a felek azt utóbb beszerezték.

A szerződés érvényessé tételének fontos esetét képezte a bírósági beavatkozás. A törvény 237. §-ának (2) bekezdése tág kereteket kívánt adni arra vonatkozóan, hogy a

⁵⁸ KISS i.m. 389. p.

⁵⁹ A módosított törvény példálózó felsorolása szerint az érvénytelenség kiküszöbölésére különösen uzsorás szerződés, a felek szolgáltatásainak feltűnő aránytalansága, illetőleg a jogi személy részére biztosított indokolatlan egyoldalú előny esetén az aránytalan előny kiküszöbölésével nyilhat lehetőség.

⁶⁰ WELLMANN i.m. 10. p.

⁶¹ KISS i.m. 402–403. pp.

bíróság mikor teheti érvényessé a szerződést és csak példálózó felsorolást ad a rendelkezés értelmezésének megkönnyítésére.⁶²

A jogirodalom és a korábbi bírói gyakorlat szerint a szerződés érvénytelenségét eredményező akarati hibák esetében az érvénytelenségi ok nem volt kiküszöbölhető, hiszen a bíróság a felek akaratának a hiányát nem pótolhatta. Felmerült azonban, hogy különbséget kell tenni azon esetek között, amikor az akarathiba folytán a fél a szerződést egyáltalán nem kötötte volna meg, illetve amikor az akarathiba a fél akaratát csak a szerződés egyes feltételeinek tekintetében befolyásolta, mivel ez utóbbi esetben lehetséges az érvényessé nyilvánítás.⁶³ A Polgári Törvénykönyv magyarázata is ezt az álláspontot képviselte azzal a megszorítással, hogy „orvoslásra csak akkor van lehetőség, ha megállapítható, hogy a felek a szerződést teljesíteni akarják és készek lennének az orvoslás hiányában is újra megkötni a szerződést. Ellenkező esetben ugyanis éppen a jogszabály céljával lenne ellentétes a bíróság döntése.”⁶⁴ Ellenben az érvénytelen szerződés érvényessé nyilvánításának a mellőzésére ad alapot, ha a felek kinyilvánított akarata is a szerződéses jogviszony felszámolására irányult. (BH.1998.226.)

A jogirodalomban található olyan vélemény, mely szerint a bíróság az érvénytelenség okát az érvénytelen kikötések módosításával is megszüntetheti, ám a szerződés ilyen formában való módosítására a bíróság nem jogosult. Szintén nem ment át a gyakorlatba, hogy a bíróság a hiányzó alakiságot pótolja.⁶⁵

3.3. Az érvénytelen szerződés hatályossá nyilvánítása

„A szerződés érvénytelenségének vannak olyan esetei, amikor az érvénytelenségi okot nem lehet kiküszöbölni, de azt sem lehet meg nem történné tenni, ami a szerződés alapján a felek között már megvalósult,”⁶⁶ azaz a két elsődleges jogkövetkezmény egyike sem alkalmazható. Ilyenkor a bíróság a szerződést a határozathozatal időpontjáig hatályossá nyilváníthatta és gondoskodott arról, hogy egyik fél se járjon rosszul, tehát rendelkezett az ellenszolgáltatás nélkül maradó szolgáltatás visszatérítéséről.⁶⁷

„E sajtáságos fogalom rendeltetése az, hogy lehetőséget adjon arra, hogy keletkezzenek bizonyos jogi hatások annak ellenére, hogy a felek közötti szerződés érvénytelen.” A jogi hatás azonban két oldalról is korlátozott volt: csak a már teljesített irreverzibilis szolgáltatásokra terjedhetett ki és csak a perben eljáró bíróság jogerős határozatának meghozataláig tarthatott. Az érvénytelen szerződés hatályossá nyilvánításának tehát három feltétele volt:

1.) *a szolgáltatás irreverzibilis jellege*: A miniszteri indoklás három esetkört emelt ki olyanként, amikor az eredeti állapot helyreállítására nem kerülhet sor. Az egyikbe

⁶² A felsorolást az 1997. évi CXLIX. törvény 6. §-a megváltoztatta és így a 209., 209/A és 209/B. §-okban meghatározott esetekre vonatkozó kifejezett utalás megszűnt. Ez a változás azonban nem zárta ki annak lehetőségét, „hogy ezekben az esetekben is sor kerüljön az érvénytelenségi ok kiküszöbölésére, ha erre egyébként mód van.”; KISS i.m. 408. p.

⁶³ KISS i.m. 404. p.

⁶⁴ A Polgári Törvénykönyv magyarázata i.m. 802. p.

⁶⁵ KISS i.m. 405. p.

⁶⁶ A Polgári Törvénykönyv magyarázata i.m. 806. p.

⁶⁷ WELLMANN i.m. 3. p.

meghatározott szerződéstípusok kerültek: tartós jogviszonyok, mint a bérlet, haszonkölcsön, amelyeknél a tanúsított magatartás visszacsínálása nem képzelhető el. A másik esetkörbe az egyedi dolog, szolgáltatás tárgyának megsemmisülése, elhasználódása tartozott. Ehhez állt közel a harmadik kör is, amikor a dolog beépítése, feldolgozása vagy egyéb ok miatt a helyreállítás aránytalan áldozatokat követelt volna.⁶⁸

2.) *az egyik fél már teljesítette a szolgáltatást és*

3.) *az ellenszolgáltatás teljesítésére még nem került sor:* A szerződés hatályának megszűnésekor a dologszolgáltatást teljesítő félnek rendszerint vissza kell kapnia a szerződés teljesítéseként átadott dolog értékét.⁶⁹

Joggal kérdezhető, miben állt ilyenkor az érvénytelenség szankciós jellege. Az érvénytelen szerződés hatályossá nyilvánítása nem jelenthette azt, hogy ezáltal érvényessé válik a szerződés minden rendelkezése. A bérleti szerződés esetén a szolgáltatást nyújtó csak olyan mértékű ellenszolgáltatásra tarthatott igényt, amely a szolgáltatás tényleges értékére és az indokoltan felmerült költségekre korlátozódik, hasznot nem realizálhatott. A szerződés hatályának fennállása alatt a dolog rendeltetésszerű használata a feleket illette meg, tehát a felek az átvett összeg után kamat, a dolog birtoklásáért pedig használati díj fizetésére nem voltak kötelezhetőek. A szerződés hatályossá nyilvánításának nem feltétlenül kellett a határozathozatalig terjedő időre kiterjedni. Ha a szerződés már korábban megszűnt, akkor a hatályossá nyilvánításra csak a szerződés megszűnéséig volt szükség. (BDT 2003.3.45.) Az érvénytelen szerződés hatályossá nyilvánítása során is figyelemmel kellett lenni a követelések elévülési idejére.⁷⁰

3.4. Az állam javára történő marasztalás

Az állam javára való marasztalás intézménye polgári jogunkban előzmény nélküli volt, 1945 után honosodott meg hazánkban szovjet mintára.⁷¹ „A Ptk. kodifikációja során e szabályozásnak az indoka abban rejlett, hogy a vizontszolgáltatás elengedése a sérelmet szenvedett fél alaptalan gazdagodását jelenti, a következetes in integrum restitutio pedig a szolgáltatások visszaadásával nem járna polgári jogi represszióval. Ezeket a problémákat az állam javára marasztalás lehetősége kiküszöböli.”⁷²

⁶⁸ KISS i.m. 393. p.; A Polgári Törvénykönyv magyarázata i.m. 806. p.

⁶⁹ KISS i.m. 398. p.

⁷⁰ KISS i.m. 396. p.

⁷¹ „Az OSZFSZK (Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság) 1923. évi polgári törvénykönyve az eredeti állapot helyreállítása helyett mindkét fél terhére az állam javára marasztalást írta elő a törvénybe ütköző cézzal vagy a törvény megkerülésével kötött, valamint az állam nyilvánvaló megkárosítására irányuló ügyleteknél, továbbá egyoldalúan rendelte el az állam javára marasztalást megtevésztés, erőszak, fenyegetés, az egyik fél képviselője és a másik fél közti rosszhiszemű megállapodás folytán érvénytelen ügylet, valamint a végső szükség alatt nyilvánvalóan előnytelen feltételek hatása alatt kötött ügyletek esetén.” Az 1964. évi PTK-ja már nem ismeri a törvény megkerülésére irányuló és az állam nyilvánvaló megkárosítására irányuló ügyletek önálló tilalmát.; WEISS i.m. 478. p.; V.ő. KISS i.m. 396.; A Polgári Törvénykönyv magyarázata i.m. 809. p.

⁷² MENYHÁRD ATTILA: *A jó erkölcsbe ütköző szerződések érvénytelenségének jogkövetkezményei.* Magyar Jog, 4/99, 226. p.

Széles körű vita folyt annak megítéléséről, hogy az állam javára történő marasztalás polgári jogi vagy büntetőjogi szankció-e. A vitát a Legfelsőbb Bíróság úgy döntötte el, hogy 7. sz. Irányelvében kimondta: az állam javára történő marasztalás olyan szankció, amely az érvénytelen szerződés megkötésénél elítélendő módon eljáró félnek visszajáró szolgáltatás elvonását jelenti.⁷³

Az állam javára marasztalásnak három feltétele volt, kettő anyagi jogi és egy eljárás-jogi feltétel:

1.) a szerződés érvénytelenségének az oka a szerződés tiltott volta, a jóerkölcsbe ütközés, a megtámadást megalapozó megtévesztés vagy jogellenes fenyegetés, az uzsorás kikötés vagy az érvénytelenségi októl függetlenül a fél eljárásának csalárd volta;

2.) olyan teljesített szolgáltatás, amely a fenti érvénytelenségi okot előidéző félnek járna vissza; és

3.) az ügyész ilyen tartalmú indítványt terjeszt elő.⁷⁴

Engedtessek meg, hogy az érthetőség kedvéért a részletes elemzés sorrendjét kissé megváltoztassam.

A szankció alkalmazásához a szerződés érvénytelenségét eredményező anyagi jogi feltételek megvalósulása önmagában nem volt elegendő, a bíróságnak fel kellett mérnie az eset körülményeit és ha az iratok vagy a tárgyalás adatai alapján feltehető volt, hogy a szolgáltatásnak az állam javára megítélésére kerül sor, a bíróság köteles volt az ügyészt értesíteni. Az ügyész megfelelő értesítésének az elmulasztása olyan súlyos eljárásjogi szabálysértésnek minősült, amely az első fokú határozat hatályon kívül helyezéséhez vezethetett. (BH.1987.401.)⁷⁵

A szerződés érvénytelenségének oka szempontjából két csoportot kell megkülönböztetni. Az egyik csoportba tartozik az uzsorás szerződés, ahol a bíróságnak nem volt mérlegelési lehetősége a tekintetben, hogy marasztaljon-e vagy sem, marasztalnia kellett. Nem került azonban sor a marasztalásra, ha a bíróság a visszatérítést elengedte vagy a feltűnő aránytalanságot kiküszöbölte, az uzsorás jelleget megszüntette és a szerződést érvényessé nyilvánította, ilyenkor a bíróságot az ügyész indítványa sem kötötte. Ezen kívül az állam javára való marasztalás összes többi esetében a bíróságnak teljes mérlegelési jogköre volt, az ügyész indítványa nem kötötte a bíróságot.

Több korlátját is ismerjük azonban az állam javára történő marasztalásnak:

a) Elvonni csak a visszajáró szolgáltatást lehetett, ha nem volt visszajáró szolgáltatás, nem lehetett alkalmazni ezt a szankciót, kivéve olyan esetekben, amikor volt ugyan visszajáró szolgáltatás, de azt már a bíróság határozata előtt visszaadták.

b) Csak egyszer lehetett állam javára marasztalni akkor, ha az uzsorás ugyanazt az összeget adta kölcsön többször is, s a mérték szempontjából az a szerződés volt az irányadó, amelynél a legmagasabb volt a kölcsönösszeg.

c) Az állam javára való marasztalás büntető jellege miatt ügyelni kellett arra, hogy ugyanazon ok miatt különböző jogszabályok alapján ne kétszer vonjanak el, büntesse-

⁷³ A Polgári Törvénykönyv magyarázata i.m. 809. p.

⁷⁴ A Polgári Törvénykönyv magyarázata i.m. 810. p.; KISS i.m. 422. p.

⁷⁵ KISS i.m. 423–424. pp.

nek, így nem volt megítélhető az állam javára az olyan szolgáltatás, amelynek a felektől való elvonása a büntetőbírótság elkobzást elrendelő határozatával már megtörtént.⁷⁶

d) Ha az ügyész a visszajáró szolgáltatásnak csak egy részére indítványozta az állam javára való marasztalást, a javasoltnál nagyobb összeg elvonását a bíróság nem ítélt meg.

e) Amikor a bíróság az ítélethozatalig hatályossá nyilvánította a szerződést és gondoskodott a szolgáltatások egyensúlyáról, a szolgáltatást nyújtó félnek fizetendő ellenérték nem elítélendő módon visszajáró szolgáltatás, s ezért az állam javára marasztalásra nem kerülhetett sor.

Az állam javára fizetendő összegnek része volt a törvényes kamat is. Ha a bíróság uzsorás szerződés esetén nem mentesítette a sérelmet szenvedett felet a visszaszolgáltatási kötelezettség alól, akkor a visszatérítendő összeg után kamatot is köteles volt fizetni, és az állam javára azt is meg kellett ítélni. Lehetőség volt arra is, hogy a bíróság indokolt esetben a kamatfizetésre való kötelezést mellőzze.⁷⁷

„Az állam javára marasztalás jogkövetkezménye a 7. számú irányelvnek a 21. számú irányelvvel történt hatályon kívül helyezése óta nem volt ténylegesen élő jogintézménynek tekinthető.”⁷⁸ „Kérdés, hogy a magánjogunkat valóban éri-e veszteség a jogintézmény eltűnésével? Az állam javára marasztalás vagy hasonló funkciót betöltő más jogintézmény nélkül a turpis fél részére visszajáró szolgáltatás problémáját jó erkölcsbe ütköző szerződés esetén a Ptk. 237. §-ában foglalat rendelkezések alkalmazásán túl a Ptk. 4. § (4) bekezdésében foglalt *saját felróható magatartására előnyök szerzése végett senki sem hivatkozhat* elv alkalmazásával lehetne megoldani.”⁷⁹

Összefoglalás

A szerződés érvénytelenségének szabályai a múltban, a jelenben és a jövőben is mindössze néhány szakaszban voltak / vannak lefektetve, ám „jelentéktelennek tűnő arányuk ellenére az említett szabályok megkülönböztetett fontossággal bírnak, mivel a polgári jogviták tekintélyes részét adják a szerződés érvénytelenségével összefüggő perek. Az érvénytelenség határvonalainak megvonása és a jogkövetkezmények alkalmazása a Ptk. megalkotása óta folyamatosan foglalkoztatja a gyakorlat és az elmélet művelőit egyaránt.”⁸⁰ Mind az érvénytelenség, mind azon belül annak jogkövetkezményeinek szabályai hosszú időn keresztül jogtudósok dogmatikai vitáinak keretében álltak.

1959 előtt kettő „tisztá” jogkövetkezményt lehetett elkülöníteni: az eredeti állapot helyreállítását és az érvényessé nyilvánítás intézményét, később pedig külön rendelkeztek a kizsákmányoló ügyletek esetében használható szankciókról. Ezekhez társult 1959 után a szerződés határozathozatalig történő hatályossá nyilvánítása és a szovjet jogból átemelt állam javára történő marasztalás, amely különösen a kizsákmányoló ügyletek

⁷⁶ A Polgári Törvénykönyv magyarázata i.m. 810. p; Kiss i.m. 423. p.

⁷⁷ A Polgári Törvénykönyv magyarázata i.m. 811. p. ; Kiss i.m. 423. p.

⁷⁸ WELLMANN i.m. 3. p.

⁷⁹ MENYHÁRD i.m. 226. p.

⁸⁰ PRINCZINGER i.m. 13. p.

körébe tartozó uzsorás szerződések büntetésére használható. Az 1959. évi IV. törvény hatályban maradásáig tehát négy jogkövetkezményt alkalmaztunk: az eredeti állapot helyreállítását, vele egyenrangú jogkövetkezményként az érvénytelen szerződés érvényessé nyilvánítását, amennyiben egyik sem lehetséges, úgy az érvénytelen szerződés határozathozatalig történő hatályossá nyilvánítását, valamint bizonyos esetekben – mint speciális szankciót – az állam javára történő marasztalást.

A XXI. századra kialakult az érvénytelenségi szabályok Polgári Törvénykönyvön belüli helye, letisztultak az érvénytelenségi okok és bár vannak még változó megítélésű pontok a gyakorlati alkalmazásban, a legfontosabb kérdésekben a 2000-es évek második felében egyértelmű állásfoglalás született.

A 2013. évi V. törvény, az „új” Polgári Törvénykönyv hatálybalépésével azonban újabb változások következtek be az érvénytelenség jogkövetkezményei tekintetében: egyrészt kivette a jogalkotó az alkalmazható jogkövetkezmények köréből az érvénytelen szerződés hatályossá nyilvánítása, és az állam javára történő marasztalás intézményét, másrészt új jogintézményként jelenik meg a pénzübeni megtérítés lehetősége. Végül, de nem utolsósorban az új Polgári Törvénykönyv beemel a szövegébe olyan jogtételeket, amelyeket a jogalkalmazás a hosszú évek alatt kiforralt. A joggyakorlat által kimunkált jogi megoldások letisztult formában jelennek meg benne.

ANNAMÁRIA KÁLMÁN

THOUGHTS ABOUT CONSEQUENCES OF INVALIDITY OF CONTRACTS

(Summary)

People enter into many contracts from day to day, which means contracts snare our life.

Contract is mutual and concordant manifestation of legal will of two or more people, which tend to produce legal consequence. Parties to the contract can reach their contractual intention, if the created contract is signed, valid and in force.

The number of rules of invalidity of contracts always form small proportion of contract rules, but despite their trifling proportion they are of big importance, considering the many procedure for annulment among civil suits.

Contract is valid, if concordant declaration of the parties of the contract suitable for their will, the form and content of contract suit legal regulations and if the declaration of the parties of the contract tend to produce legal consequence. If any of these conditions missed, contract is invalid.

Invalidity of contract, as refusing to recognize validity is sanction in itself, however if the contract is accomplished, more combined legal skills adoption is necessary.

This division into groups appeared in the Hungarian legal system only from the second half of the 19th century. Before this time there was just a few legal regulation

related to civil law and within these rules hardly could be found regulations in connection with the invalidity of contracts. Legal experts recognized the necessity of a common civil law due to the changing of economic situation. In consequence of the well known historical events the regulation of validity of contracts was taken over from the Austrian Civil Code and during more bills they got in the first Hungarian Civil Code.

Before 1959 there were two „clear” legal consequences could be differentiated: reinstatement and enforcement, later appeared special sanctions against exploiter contracts. After 1959 join this instruments to declare a contract operative and finding in favor of the state taken over from Soviet Law.

In this study I mean to summarize legal consequences of invalidity of contracts created among living people, in the respect of legal history, on the basis of jurist's works. Consider 1959 watershed, I divided tematically the study into two unit: in the first part I deal with the development of law before 1959, while in the second part I intend to show the rules of our first Civil Code.